

ISSN 1726-5800

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ БІБЛІЯТЭКА БЕЛАРУСІ

ЗДАБЫТКІ
ЖЛІТЭРАКІ
І
СДАБЫТКІ

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ БІБЛІЯТЭКА БЕЛАРУСІ

ЗДАБЫТКІ

**ДАКУМЕНТАЛЬНЫЯ ПОМНІКІ
НА БЕЛАРУСІ**

ВЫПУСК 12

Мінск 2010

УДК 002.2
ББК 78.56+78.36
346

Складальнікі:

Л. Г. Кірухіна, К. В. Суша

Рэдакцыйная калегія:

Р. С. Матульскі, доктар пед. навук (гал. рэд.), Г. Я. Галенчанка,
доктар гіст. навук, Л. Г. Кірухіна, Г. У. Кірэева,
В. Е. Лявончыкаў, доктар пед. навук, У. В. Макараў, доктар
філ. навук, У. Ф. Мартынаў, доктар культуралогіі,
Т. І. Рошчына, А. І. Смолік, доктар культуралогіі,
М. С. Сташкевіч, доктар гіст. навук, К. В. Суша

Рэцэнзенты:

Ю. А. Лабынцаў, доктар філ. навук,
Н. Ф. Высоцкая, доктар мастацтвазнаўства

Адказы за выпуск Г. У. Кірэева

Здабыткі : дакументальныя помнікі на Беларусі / Нацыянальная бібліятэка Беларусі ; складальнікі: Л. Г. Кірухіна, К. В. Суша. – Мінск : Нацыянальная бібліятэка Беларусі, 2010. – Вып. 12. – 287 с.

Чарговы зборнік навуковых прац Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі працягвае публікацыю матэрыялаў па праблемах дакументальных помнікаў на Беларусі, іх даследаванні і ўвядзенні ў навуковы ўжытак дакументаў, фактаў і звестак, звязаных з гісторыяй кнігі і культуры Беларусі.

УДК 002.2
ББК 78.56+78.36

ISSN 1726–5800

© ДУ «Нацыянальная бібліятэка
Беларусі», 2010

цэнтр імя Ф. Скарыны ; аўтар-укладальнік Ю. Гарбінскі. Мюнхен ; Мінск, 1999. С. 51–52.

13. **Кніга** ўспамінаў а. Язэпа Гэрмановіча // Царква : грэка-каталіцкая газета. 2003. № 4 (39). С. 16.

14. **Колледж** Св. Урсулы в городе Харбине, 1929–1949 / редакторы-составители: Н. Бутвилло, Л. Косицына. Сидней, 1998. С. 3–5.

15. **Лист** до кард. Евгена Тиссерана... : док. № 186 // Митрополит Андрей Шептицкий : життя і діяльність. Документи і матеріали, 1899–1944 : [в 3 т.]. Львів, 1995. Т. 1. С. 464.

16. **Лицей** Св. Николая в Харбине, 1929–1949 / редактор-составитель: Н. Бутвилло. Сидней, 1997. 280 с.

17. **Мелихов, Г. В.** Российская эмиграция в международных отношениях на Дальнем Востоке (1925–1932) / Г. В. Мелихов. Москва : Русский путь ; Викмо-М, 2007. 320 с.

18. **Надсон, А.** Біскуп Чэслаў Сіповіч : святар і беларус / А. Надсан. Мінск : БелФранс, 2004. 300 с.

19. **Сабенникова, И. В.** Российская эмиграция (1917–1939) : сравнительно-типологическое исследование / И. В. Сабенникова ; ВНИИ документоведения и архивного дела. Тверь : Золотая буква, 2002. 429 с.

20. **Туронок, Ю.** Язэп Германовіч – святар і пісьменнік / Ю. Туронак // Наша вера. 1996. № 1 (2). С. 49–50.

21. **Хисамутдинов, А. А.** Российская эмиграция в Азиатско-Тихоокеанском регионе и Южной Америке : биобиблиографический словарь / А. А. Хисамутдинов. Владивосток : Издательство Дальневосточного университета, 2000. С. 86.

22. **Школа** при Конvente Сестер Францисканок-миссионерок Пресвятыя Девы Марии 1924–1950 в г. Харбине / редакторы: Н. Бутвилло, Т. В. Зуева. Harbin : Franciscan Sisters' Missionaries of Mary Boarding School, 2002. 144 с.

Вабішчэвіч А.М. (Брэст)

ДЗЕЙНАСЦЬ БІБЛІЯТЭК НА ТЭРЫТОРЫІ ЗАХОДНЯЙ БЕЛАРУСІ ў 1921–1939 гг.

Гісторыя бібліятэчнай справы на Беларусі ў XX ст. прадстаўлена ў шматлікіх айчынных навуковых, навукова-папулярных, даведачных выданнях. Аднак там пакуль не знайшла належнага

адлюстравання гісторыя бібліятэк Заходняй Беларусі, якая ўваходзіла ў 1921–1939 гг. у склад Польшчы. У працах беларускіх савецкіх і сучасных гісторыкаў, прысвечаных заходнебеларускай праблематыцы, яна паказана вельмі фрагментарна, абмежавана і звычайна ў кантэксце беларусацэнтрычнай мадэлі культурна-асветніцкага жыцця. У адпаведных польскіх выданнях пакуль прысутнічаюць інфармацыйныя матэрыялы пераважна пра польскія бібліятэчныя ўстановы. Менавіта таму мэтай дадзенага артыкула з’яўляецца асвятленне гісторыі бібліятэк заходнебеларускіх зямель у названы храналагічны перыяд на падставе разнастайных крыніц (у тым ліку архіўных дакументаў). Пры дасягненні пастаўленай мэты аўтар імкнуўся паказаць поліэтнічны характар культурнага жыцця на тэрыторыі Заходняй Беларусі.

На заходнебеларускіх землях сетка грамадскіх бібліятэчных устаноў складвалася вельмі павольна. Менавіта таму розныя польскія таварыствы і прыватныя асобы імкнуліся стварыць уласныя бібліятэкі. Кнігазборы мясцовых гурткоў (аддзелаў) польскіх грамадскіх арганізацый былі невялікія (пераважна 60–100 кніг і перыядычных выданняў). Пры іх дапамозе органы дзяржаўнага кіравання, самакіравання кампенсавалі сваю няздольнасць забяспечыць інтарэсы чытачоў. Такія бібліятэкі не былі звязаны з грамадска-культурнымі патрэбамі рэгіёнаў [1]. Толькі з канца 1920-х гг. пачалося планамернае супрацоўніцтва мясцовых органаў улады са школьнай адміністрацыяй у справе разгортвання сеткі бібліятэчных устаноў. Былі створаны асобныя бібліятэчныя секцыі ў павятовых і гмінных камісіях грамадскай асветы. Для зручнасці строгага ідэалагічнага кантролю за дзейнасцю бібліятэчнай сістэмы з сярэдзіны 1930-х гг. узмацнілася яе цэнтралізацыя.

Нягледзячы на перавагу беларусаў у складзе насельніцтва, на заходнебеларускіх землях польскія бібліятэкі займалі пануючае становішча па колькасці ўстаноў і аб’ёме фондаў. На іх ускладвалася важная ідэалагічная функцыя – забяспечваць паланізацыю і асіміляцыю заходнебеларускага насельніцтва. Акрамя таго, асабліва сцю бібліятэчнай сістэмы Заходняй Беларусі з’яўлялася нераўнамернасць размяшчэння ўстаноў і размеркавання кніжных фондаў. Пры наяўнасці паведаў з вялікай колькасцю бібліятэк (Брэсцкі – 143, Гродзенскі – 104), у лічбу якіх уключаліся ўсе

грамадскія і прыватныя кнігазборы (у тым ліку школьныя), былі і паветы са слабой сеткай бібліятэчных устаноў – Косаўскі (13), Столінскі (17), Пастаўскі (20). Найбольшая канцэнтрацыя бібліятэк назіралася ў асобных гарадах – Брэсце (91), Гродне (68), Пінску (34) [2].

Аднак сетка бібліятэчных устаноў заходнебеларускіх зямель істотна адставала ад цэнтральных і заходніх польскіх ваяводстваў. Бібліятэкі не змаглі забяспечыць выкананне абяцанай цывілізатарскай місіі. Яны ахоплівалі вельмі малую частку насельніцтва. Напрыклад, у сярэдзіне 1934 г. пры агульнапольскім паказчыку суадносін чытачоў і фондаў адна кніга на 5–6 чалавек у Палескім ваяводстве гэты паказчык складаў адну кнігу на 15–16 чалавек [3]. Таксама існавала сур’ёзная дыспрапорцыя паміж гарадскімі і сельскімі бібліятэкамі. Калі ў Брэсце і Пінску на адну кнігу прыходзілася 3–4 чалавекі, і паслугамі бібліятэк карысталася 10,3% насельніцтва, то ў паветах на адну кнігу прыходзілася ад 13 да 34 чалавек, а чытачы складалі там нязначную долю – да 1,3% мясцовага насельніцтва. Сярод асноўных прычын такога становішча неабходна адзначыць наступныя: непісьменнасць і малапісьменнасць заходнебеларускіх жыхароў, слабое валоданне польскай мовай (асабліва праваслаўнай большасцю), мізэрны ўзровень фінансавання ўстаноў культуры, матэрыяльныя цяжкасці вясковага насельніцтва.

Самыя вялікія бібліятэкі – навучальных устаноў, органаў самакіравання – размяшчаліся ў ваяводскіх і асобных павятовых цэнтрах. Асабліва вылучаліся бібліятэчныя ўстановы Вільні. Бібліятэка Віленскага ўніверсітэта імя С. Баторыя ў верасні 1936 г. налічвала 350 тыс. экз., 12,5 тыс. рукапісаў, 211 інкунабул [4]. Дзяржаўная публічная бібліятэка імя Я. і Э. Урублеўскіх (бібліятэка Урублеўскіх), якая напярэдадні Другой сусветнай вайны мела каля 200 тыс. адзінак захоўвання, папаўнялася за кошт прыватных ахвяраванняў і кнігазбораў асобных арганізацый, устаноў (сярод іх фонды ліквідаванай у 1937 г. Віленскай праваслаўнай семінарыі – 23,7 тыс. экз. [5]). Буйным кнігазборам у Вільні з’яўлялася бібліятэка рымска-каталіцкай семінарыі, што налічвала ў 1937 г. 56,3 тыс. экз. [6].

Бібліятэка рымска-каталіцкай семінарыі ў Пінску ў 1939 г. налічвала 42,3 тыс. экз., сярод якіх было 4 тыс. старадрукаў,

больш за 600 рукапісаў XVII–XIX стст., уласны кнігазбор біскупа З. Лазінскага. У Лідзе папулярнасцю ў мясцовага насельніцтва карысталася гарадская бібліятэка (у 1938 г. – 10 тыс. экз. [7]), аснову фондаў якой складала прыватная калекцыя бургамістра Р. Бергмана. У Гродне гарадская бібліятэка налічвала 31,1 тыс. экз., бібліятэка гістарычнага музея – 20 тыс. экз., у трох бібліятэках магістрата было яшчэ 31,2 тыс. экз. [8]. Намаганнямі мясцовага аддзела Польскага гістарычнага таварыства з восені 1936 г. ажыццяўлялася праца па адкрыцці ў Гродне Навуковай гістарычнай бібліятэкі імя Ю. Пілсудскага, «моцнага вогнішча польскіх ведаў і культуры». Бібліятэка размясцілася ў будынку дзяржаўнага архіва, а ў яе кнігазбор уваходзілі выданні на польскай і іншых мовах па гісторыі, праве, эканоміцы, сацыялогіі, статыстыцы, географіі, этнаграфіі і іншых навук. Паводле статута, мэтай бібліятэкі з’яўлялася навукова-даследчая і інфармацыйная дзейнасць па праблематыцы ВКЛ [9]. У дадатак да ўласнага кнігазбору рабіліся захады адносна перадачы з фондаў польскіх дзяржаўных бібліятэк дублетных экзэмпляў выданняў. На працягу лютага – снежня 1937 г. у асобным інвентары і на картках былі зафіксаваны 3 тыс. кніг, з якіх каля 200 складалі купленыя, іншыя былі ахвяраваны з дзяржаўных і прыватных бібліятэк. У 1938 г. значная колькасць кніг для гэтай установы была перададзена з фондаў бібліятэк Львоўскага, Віленскага ўніверсітэтаў і бібліятэкі Урублеўскіх [10].

У выніку аналізу становішча бібліятэк Брэсцкага павета (1933 г.) можна высветліць тэматычна-жанравыя прыярытэты іх фондаў. Пераважала польскамоўная белетрыстыка, была таксама навукова-папулярная і агульнаадукацыйная літаратура. Сярод тагачаснай польскай літаратуры попытам карысталіся творы А. Міцкевіча, Ю. Славацкага, М. Дамброўскай, С. Налкоўскай, У. Рэйманта – лаўрэата Нобелеўскай прэміі 1924 г. Колькасць чытачоў была невялікай: ад 15 – у бібліятэцы касы ўзаемадапамогі работнікаў самакіравання да 393 – у гарадской публічнай бібліятэцы [11]. Хоць польскія бібліятэкі ў Заходняй Беларусі ажыццяўлялі паланізацыю беларускага насельніцтва, але ў той жа час яны давалі абмежаваныя магчымасці для азнаямлення з дасягненнямі польскай і замежнай літаратуры. Паводле ўспамінаў вучня польскай гімназіі ў Навагрудку У. Калесніка, навучэнская моладзь

чытала не толькі польскую літаратуру па вучэбных праграмах, але і творы класікаў сусветнай і рускай літаратуры (М. Рыда, Ф. Купера, А. Бальзака, А. Купрына і інш.), а таксама С. Жэромскага і іншых польскіх пісьменнікаў [12].

Пасля ўз'яднання заходнебеларускіх зямель з БССР фонды гэтых бібліятэк былі выкарыстаны савецкай бібліятэчнай сістэмай. Яны моцна пацярпелі ў гады Вялікай Айчыннай вайны. Большая частка фондаў бібліятэкі Пінскай рымска-каталіцкай семінарыі (33 тыс. кніг) у 1940 г. была вывезена ў Цэнтральны антырэлігійны музей у Маскве¹ [13].

Буйныя прыватнаўласніцкія бібліятэкі знаходзіліся ў многіх памешчыцкіх маёнтках. Там захоўваліся старадрукі і рэдкія кнігі на розных мовах, каштоўныя гістарычныя дакументы. Напрыклад, арыгінальныя рукапісныя матэрыялы і бібліятэка знаходзіліся ў памесці Р. Скірмунта ў Парэччы Пінскага павета [14]. Сярод буйных прыватнаўласніцкіх бібліятэк на тэрыторыі Заходняй Беларусі неабходна адзначыць таксама кнігазборы Скірмунтаў у Моладаве Драгічынскага павета (у 1920 г. – 1 тыс. экз.), Радзівілаў у Нясвіжы (каля 10 тыс. экз.), С. Касакоўскага ў Вялікай Бераставіцы Гродзенскага павета, Віславухаў у Пярковічах Драгічынскага павета, Г. Грабоўскага ў Грушаўцы Баранавіцкага павета, пісьменніцы М. Радзевічуўны (Радзевіч) у Грушаве Кобрынскага павета, К. Трэмбіцкага ў Лінове Пружанскага павета і інш. [15]. У ходзе сацыяльна-культурных пераўтварэнняў у заходніх абласцях БССР у 1939–1940 гг. кнігазборы былых памешчыцкіх сядзіб былі канфіскаваны і прызнаны дзяржаўнай уласнасцю. Многія з іх беззваротна страчаны ў час Вялікай Айчыннай вайны.

У адрозненне ад польскіх бібліятэк беларускія мелі ў межах «усходніх крэсаў» (заходнебеларускіх і заходнеўкраінскіх зямель) найгоршыя пазіцыі – усяго 1,2% агульнай колькасці, 0,4% фондаў [16]. Бібліятэчная справа з'яўлялася адным з напрамкаў культурна-асветніцкай працы беларускіх грамадскіх арганізацый. Напрыклад, на бібліятэкі-чытальні Таварыства беларускай школы (ТБШ), якіх налічвалася ў 1928 г. больш за 250 [17], ускладваўся цэлы шэраг функцый: ліквідацыя непісьменнасці і малапісьмен-

---

¹ Абставіны і ход вывазу гэтай бібліятэкі выкладзены аўтарам у папярэдніх публікацыях.

насці, правядзенне асветніцкай працы, стварэнне ўмоў для карыстання чытачамі літаратурай, перыёдыкай. Яны размяшчаліся пераважна ў прыватных дамах, звычайна мелі ў сваіх фондах некалькі соцень кніг, абслугоўвалі цэлы шэраг сельскіх населеных пунктаў. Сярод буйных вылучалася бібліятэка-чытальня імя Я. Купалы ў в. Вялікая Кракотка Слонімскага павета (у канцы 1928 г. – каля 1 тыс. экз., 200 чытачоў). Гурткоўцы збіралі грошы для набыцця кніг, інвентару, прымалі літаратуру ад насельніцтва [18].

У бібліятэках-чытальнях ТБШ пераважалі творы мастацкай літаратуры, якія выходзілі ў Вільні, а таксама грамадска-палітычныя і сельскагаспадарчыя выданні, перыёдыка, календары, буквары (чытанкі). Пашыранай формай бібліятэчнага абслугоўвання ў асобных мясцовасцях сталі невялікія (да 50–60 экз.) перасоўныя кніжныя комплекты для часовага карыстання, што прадастаўляліся як Галоўнай управай, так і рэгіянальнымі структурамі таварыства [19]. З-за рэпрэсіўных дзеянняў польскіх улад, фінансавых цяжкасцей абсалютная большасць бібліятэк-чытальняў таварыства спыніла сваю дзейнасць да сярэдзіны 1930-х гг. Іх кнігазборы канфіскоўваліся, знішчаліся адміністрацыйна-паліцэйскімі органамі, у асобных мясцовасцях беларускія актывісты разабралі ўцалелую літаратуру.

Акрамя ТБШ, уласныя бібліятэкі мелі і аддзелы Беларускага інстытута гаспадаркі і культуры (БІГіК). У пачатку 1927 г. іх налічвалася 22. Ва ўмовах частковага ажыўлення дзейнасці БІГіК у першай палове 1930-х гг. амаль пры кожным яго адзеле функцыянавала бібліятэка-чытальня. Аднак пасля забароны дзейнасці БІГіК і ТБШ у снежні 1936 г. іх бібліятэкі спынілі існаванне.

З кнігазбораў беларускіх арганізацый асабліваю вядомасць атрымала бібліятэка Віленскага беларускага гісторыка-этнаграфічнага музея імя І. Луцкевіча. У бібліятэцы музея, аснову якой складалі калекцыя кніг І. Луцкевіча, частка бібліятэкі Е. Раманава, кнігазбор Б. Даніловіча, у пачатку 1930-х гг. утрымлівалася каля 14 тыс. кніг, сярод іх былі рукапісы (Жухавіцкае Евангелле XIV ст., кітаб XVI ст. і інш.), старадрукі (Трыёдзь святочная 1491 г., частка пражскага выдання Бібліі Ф. Скарыны 1517 г., кнігі друкарняў Беларусі XVI–XVIII стст. і інш.), разнастайныя па тэматыцы савецкія выданні, перыядычны друк. Гэты ўнікальны і каштоўны для беларускай культуры кнігазбор не застаўся ў цэласным стане.

Беларускі музей у Вільні пасля ўтварэння Літоўскай ССР быў перададзены ў падпарадкаванне Акадэміі навук, а ў 1945 г. канчаткова закрыты, фонды яго размеркаваны паміж рознымі музеямі, бібліятэкамі і архівамі Літвы і Беларусі.

Цэнтрамі грамадска-культурнага жыцця яўрэйскага насельніцтва ў гарадах і мястэчках Заходняй Беларусі з'яўляліся шматлікія кнігарні і бібліятэкі, якія ўтрымліваліся яўрэйскімі партыямі, культурна-асветніцкімі арганізацыямі, сінагогамі, прыватнымі асобамі. Сярод яўрэйскіх бібліятэк самыя вялікія фонды мелі культурна-асветніцкія арганізацыі, прафсаюзы. У вялікіх гарадах каля 70% кніжных фондаў яўрэйскіх бібліятэк складалі польскамоўныя выданні, каля 20–25% – на ідыш, астатнія – на іўрыце і іншых мовах [20]. У Вільні буйнымі фондамі вызначаліся бібліятэка Цэнтральнага камітэта па адукацыі (у 1939 г. – 40 тыс. кніг), бібліятэка яўрэйскай рэлігійнай абшчыны імя М. Страшуна (у 1937 г. – 39,1 тыс. экз.) [21].

Адчувальная прысутнасць яўрэяў сярод гарадскога насельніцтва Заходняй Беларусі паўплывала на стварэнне яўрэйскіх бібліятэк. Бібліятэкі Таварыства падтрымкі яўрэйскай асветы і культуры ў Брэсце і Пінску ў 1936 г. налічвалі па 10 тыс. кніг. Паводле ўспамінаў, імі карысталіся не толькі яўрэі, але і частка польскай, рускай інтэлігенцыі [22]. Попыт мелі вучэбныя выданні, а таксама класіка польскай, рускай і замежнай літаратуры рамантызму і рэалізму – творы А. Міцкевіча, Ю. Славацкага, Э. Ажэшкі, М. Радзевіч, Л. Талстога, І. Тургенева, Ф. Дастаеўскага, Р. Ралана, Т. Мана і інш.

Салідныя фонды назапашваліся ў бібліятэках яўрэйскіх рэлігійных абшчын заходнебеларускіх гарадоў і мястэчак. Паводле звестак за 1929 г., у Гродне налічвалася 7,3 тыс. экз., Міры – каля 5,6 тыс. экз., Слоніме – 5 тыс. экз., Ружанах – 1,5 тыс. экз. [23].

Асаблівасцямі яўрэйскіх бібліятэк на заходнебеларускіх землях былі дысперсны характар іх размяшчэння, перавага сярод іх устаноў з нешматлікімі кніжнымі фондамі, ідэалагічная накіраванасць у залежнасці ад прыналежнасці да пэўнай яўрэйскай партыі ці грамадскага аб'яднання, адсутнасць дзяржаўных датацый сярод крыніц фінансавання (існавалі пераважна за кошт унутраных рэзерваў – прыватных ахвяраванняў, падтрымкі таварыстваў, абшчын, а таксама замежнай дапамогі яўрэйскай дыяспары), ня-

рэдка функцыянаванне без рэгістрацыі. Існавалі супярэчнасці паміж яўрэйскімі рэлігійнымі абшчынамі і свецкімі бібліятэкамі. Абсалютная большасць фондаў яўрэйскіх бібліятэк на тэрыторыі Заходняй Беларусі была разрабавана і знішчана нямецка-фашысцкімі акупантамі ў гады Вялікай Айчыннай вайны.

Уласныя бібліятэкі мелі рускія грамадскія арганізацыі і навучальныя ўстановы. Адзел Рускага дабрачыннага таварыства (РДТ) у Брэсце галоўным клопамат лічыў утрыманне рускай гімназіі. Яго бібліятэку, дзе ў 1934 г. налічвалася 2,7 тыс. экз., польскія ўлады кваліфікавалі як «русіфікатарскую ўстанову», паслугамі якой карысталіся «інтэлігенцыя рускай калоніі і мяшчанства рускай нацыянальнасці» [24]. На базе гэтай установы былі заснаваны дзве рэгіянальныя бібліятэкі – у Камянцы і Маларыце Брэсцкага павета.

Акрамя бібліятэкі аддзела РДТ, у Пінску дзейнічала з 1926 г. прыватная бібліятэка-чытальня Міхаіла Ключановіча (у 1929 г. – 2,5 тыс. экз. [25]), якая з’яўлялася цэнтрам асветніцкага, мастацкага, літаратурнага жыцця мясцовай рускай супольнасці. Там наладжвалі літаратурныя салоны, чыталі рускую эмігранцкую літаратуру, творы мясцовых аўтараў, праводзілі дыспуты. Пасля вымушанай эміграцыі М. Ключановіча ў 1933 г. у Савецкі Саюз утрымальнікам бібліятэкі з’яўляўся яго сябар У. Каратышэўскі.

З адкрытых у ходзе выбарчай кампаніі 1928 г. у Палескім ваяводстве васьмі бібліятэк Рускага народнага аб’яднання (РНА) – у Трышыне, Вялікарыце, Макранах, Прыбараве, Маларыце, Высока-Літоўску (Брэсцкі павет), Кобрыне, Янаве (Драгічынскі павет) – да пачатку 1930-х гг. уцалела чатыры – у Брэсце, Маларыце, Тамашоўцы (пераехала з Прыбаравы), а таксама ў Воўчыне Брэсцкага павета. Летам 1929 г. у час пажару ў мястэчку Янаве Драгічынскага павета загінула бібліятэка. Пазней працягвала працаваць толькі адна – бібліятэка РНА ў Брэсце [26].

Сярод шэрагу фармальных падстаў для закрыцця бібліятэк польскія ўлады называлі малалікасць чытацкай аўдыторыі. Чытачамі бібліятэкі аддзела РДТ у Брэсце ў пачатку 1934 г. былі 170 чалавек (6,6% мясцовага рускага насельніцтва). Усяго 15–20 чытачоў мела перасоўная бібліятэка ў Камянцы [27]. Сярод прычын такога становішча неабходна ўлічваць тое, што пад уплывам рэпрэсіўных дзеянняў польскіх улад частка рускай інтэ-

лігенцыі дзеля самазахавання імкнулася адмежавацца ад усялякіх арганізацыйных структур. Пра гэта яскрава сведчыць ліст актывіста М. Кубаеўскага з Маларыты Брэсцкага павета ва ўправу аддзела РДТ у Брэсце, у якім гаварылася, што мясцовая руская інтэлігенцыя была напалохана паліцыяй, а бібліятэка захавалася дзякуючы прыхільніку русафільскіх поглядаў («заўзятаму аматару рускай культуры») ксяндзу Ф. Мешкісу [28].

Для правядзення рэлігійна-асветніцкай працы сярод рускіх стараабраднікаў важнае значэнне надавалася іх бібліятэкам-чытальням – адна з першых была адкрыта ў верасні 1931 г. у Варонкаўскай абшчыне Браслаўскага павета. У пачатку 1937 г. бібліятэкі-чытальні стараабраднікаў дзейнічалі ў 11 абшчынах: у Браслаўскім павеце – 5, Віленска-Трокскім – 2, Свянцянскім – 2, Сувалкаўскім – 1, Дзісенскім – 1 [29]. Больш паловы гэтых устаноў узнікла ў 1935–1936 гг., іх фонды былі нешматлікія – усяго 3 417 кніг, што тлумачылася адсутнасцю моцнай уласнай паліграфічнай базы, немажнасцю стараабрадніцкіх сем'яў.

Для ўкраінскага насельніцтва паўднёвых паветаў Палескага ваяводства бібліятэкі выконвалі ролю грамадска-культурных цэнтраў. Адначасова з ростам сеткі гурткоў адкрываліся новыя бібліятэкі-чытальні таварыства «Просвіта» – у канцы 1928 г. іх налічвалася 106, у тым ліку ў Брэсцкім павеце – 38, Кобрынскім – 44, Драгічынскім – 19, Пінскім і Столінскім – 5 [30], а ў пачатку 1929 г. іх колькасць павялічылася да 127. Хоць з-за ўплыву Сельраба і камуністаў большую частку гэтых устаноў польскія ўлады ацэньвалі ў якасці «антыдзяржаўных», аднак прызнавалі іх уклад у сацыяльна-культурнае жыццё ўкраінцаў. Ва ўмовах узмацнення ганенняў у пачатку 1930-х гг. бібліятэкі «Просвіты» спынілі сваё функцыянаванне на Палессі. Але нягледзячы на адсутнасць арганізацыйных структур, украінскамоўная літаратура працягвала нелегальна паступаць з Галіцыі, Валыні і распаўсюджвацца праз украінскія кааператывы.

Для літоўскіх грамадскіх арганізацый (найперш «Рытас» і таварыства Св. Казіміра) бібліятэкі-чытальні з'яўляліся пляцоўкамі культурна-асветніцкай працы, пры якіх функцыянавалі калектывы мастацкай самадзейнасці, прыватныя літоўскія школы (асабліва пасля 1932 г.). Фінансавыя сродкі для ўтрымання літоўскіх бібліятэк-чытальняў, аплаты працы іх кіраўнікоў паступалі з

боку Літвы. Розныя крыніцы падаюць супярэчліваю статыстыку бібліятэк-чытальняў таварыства «Рытас» да 1936 г. – ад 97 да 157. Паводле афіцыйных звестак, у кастрычніку 1935 г. таварыства Св. Казіміра мела 131 бібліятэку, з якіх абсалютная большасць размяшчалася ў Свянцянскім павеце, 5 – у Браслаўскім павеце [31]. Нешматлікасць бібліятэк у беларуска-літоўскіх мясцовасцях абмяжоўвала там культурнае жыццё літоўцаў. Толькі ў першай палове 1936 г. на тэрыторыі Лідскага павета было закрыта 35 гурткоў, чытальняў «Рытас» і таварыства Св. Казіміра. За перыяд з сакавіка 1936 г. да сакавіка 1937 г. у Гродзенскім павеце было закрыта 18 літоўскіх чытальняў [32]. Пасля забароны дзейнасці літоўскіх арганізацый адбыўся заняпад іх бібліятэк.

Нягледзячы на нешматлікасць, татарскае насельніцтва таксама ажыццяўляла спробы стварэння ўласных бібліятэк. Гэта тлумачылася традыцыйнай пашанай да кніжнасці з боку татарскай грамадскасці. Невялікія бібліятэкі былі адкрыты асобнымі мясцовымі адзелаўмі Культурна-асветніцкага саюза татараў Польшчы (КАСТП). Аснову іх складалі польскамоўныя выданні, рэлігійная літаратура, перыёдыка, у тым ліку «Rocznik tatarski» («Татарскі штогоднік»), «Życie tatarskie» («Татарскае жыццё»). У бібліятэцы адзела КАСТП у Слоніме, якая ўтрымлівалася сям’ёй Смольскіх, налічвалася ў 1934 г. 544 экз. Фонды бібліятэкі Віленскага адзела КАСТП на працягу 1932–1938 гг. павялічыліся з 114 да 318 экз. [33]. Для папаўнення бібліятэк літаратурай выкарыстоўваліся ўнутраныя рэзервы, у прыватнасці, прыбыткі ад культурна-асветніцкіх і забаўляльных мерапрыемстваў [34].

Такім чынам, вывучэнне дзейнасці бібліятэк на тэрыторыі Заходняй Беларусі ў 1921–1939 гг. паказала наступнае:

1. Польскія бібліятэкі актыўна ўключыліся ў працэсы паланізацыі і нацыянальна-культурнай асіміляцыі заходнебеларускага насельніцтва.

2. Бібліятэкі ўсіх нацыянальных супольнасцей аказвалі станоўчы ўплыў на захаванне іх этнічнай і культурнай ідэнтычнасці.

3. Бібліятэкі беларускіх арганізацый былі нацэлены на павышэнне грамадзянскай і нацыянальнай свядомасці сваіх чытачоў, аднак яны спынілі сваё існаванне пасля ліквідацыі польскімі ўладамі арганізацыйных структур беларускага нацыянальнага руху ў другой палове 1930-х гг.

4. Бібліятэкі выконвалі ў тагачасных умовах ролю поліфункцыянальных устаноў (культурна-асветніцкіх, адукацыйных, інфармацыйных, навукова-даследчых), аднак не змаглі забяспечыць для польскіх улад паспяховага выканання цывілізацыйнай місіі (ліквідацыі непісьменнасці, задавальнення агульнакультурных і нацыянальных інтарэсаў).

5. Важнае значэнне ў станаўленні бібліятэчнай справы мелі прыватныя бібліятэкі, чытальні грамадскіх арганізацый розных нацыянальных супольнасцей. За кошт унутраных рэзерваў, часткова знешняй дапамогі ажыццяўлялася іх фінансаванне, матэрыяльна-тэхнічнае забеспячэнне.

ЛІТАРАТУРА

1. **Z oświaty pozaszkolnej w okręgu szkolnym Wileńskim** : sprawozdanie za rok 1934/35 i wytyczne programowe na rok 1935/36. Wilno : Znicz, 1935. S. 103.

2. **Biblioteki na wschodnich ziemiach II Rzeczypospolitej** : informator / red. B. Bieńkowska. Poznań : Wspólne dziedzictwo, 1998. S. 703–704.

3. **Polski stan posiadania na Polesiu. Brześć nad Bugiem, 1939**. S. 39, 42.

4. **Minczeles, H.** Vilna, Wilno, Vilnius. La Jerusalem de Lituanie / H. Minczeles. Paris : La Decouverte, 2000. P. 300.

5. **Biblioteki na wschodnich ziemiach ...** S. 635, 705.

6. Там жа. S. 624–625.

7. Там жа. S. 295.

8. Там жа. S. 187–188.

9. **Дзяржаўны архіў Гродзенскай вобласці**. Ф. 108. Воп. 1. Спр. 2. Арк. 1, 53.

10. Там жа. Спр. 1, 5, 10.

11. **Дзяржаўны архіў Брэсцкай вобласці (ДАБВ)**. Ф. 1. Воп. 8. Спр. 299. Арк. 3–8.

12. **Калеснік, У.** Доўг памяці / У. Калеснік. Брэст : Брэсцкая друкарня, 2005. С. 67, 77.

13. **Вабішчэвіч, А. М.** Праблемы нацыянальна-культурнага жыцця заходніх абласцей БССР у 1939–1941 гг. / А. М. Вабішчэвіч // *Białoruskie zeszyty historyczne*. Białystok, 2000. № 13. S. 128–129 ; **Вабішчэвіч, А.** Так вырашаўся ў 1940 г. лёс бібліятэкі Пінскай семінарыі / А. Вабішчэвіч // *Кантакты і дыялогі*. 2000. № 3. С. 8–11 ; **Вабішчэвіч, А.** «Примите самые решительные меры к недопущению вывоза указанных культурных ценностей...» : аб лёсе гісторыка-культурнай спадчыны ў Заходняй

Беларусі ў 1939–1941 гадах / А. Вабішчэвіч // Голас Радзімы. 2000. 30 жніўня. С. 6.

14. **ДАБВ.** Ф. 1. Воп. 1. Спр. 74. Арк. 18.

15. **Biblioteki na wschodnich ziemiach ...** S. 122, 214, 297, 413, 426, 453.

16. **Вабішчэвіч, А. М.** Нацыянальна-культурнае жыццё Заходняй Беларусі (1921–1939 гг.) / А. М. Вабішчэвіч. Брэст : БрДУ, 2008. С. 173.

17. **Говін, С. В.** Друк Заходняй Беларусі (1921–1939 гг.) / С. В. Говін. Мінск : БДУ, 1974. С. 75–76.

18. **Наша праўда.** 1927. 11 мая.

19. **Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь.** Ф. 883. Воп. 1. Спр. 100. Арк. 9.

20. **Garncarska-Kadary, B.** Żydowska ludność pracująca w Polsce 1918–1939 / B. Garncarska-Kadary. Warszawa : Żydowski Instytut Historyczny, 2001. S. 218–219.

21. **Minczeles, H.** Vilna ... P. 299 ; **Biblioteki na wschodnich ziemiach ...** S. 615, 622.

22. **Ващукувна-Каменецка, Д.** Брест – город незабываемый / Д. Ващукувна-Каменецка. Брест : Издательство С. Лаврова, 1999. С. 150.

23. **Biblioteki na wschodnich ziemiach ...** S. 112, 187, 408, 458, 503, 528.

24. **ДАБВ.** Ф. 1. Воп. 8. Спр. 299. Арк. 8.

25. **Biblioteki na wschodnich ziemiach ...** S. 456.

26. **ДАБВ.** Ф. 1. Воп. 10. Спр. 909. Арк. 34–35 ; Там жа. Воп. 9. Спр. 1182. Арк. 81.

27. Там жа. Ф. 114. Воп. 1. Спр. 30. Арк. 68–69.

28. Там жа. Воп. 2. Спр. 4. Арк. 36–36 адв.

29. **Lietuvos Centrinis Valstybinis Archyvas.** F. 1681. Ap. 1. V. 435. L. 22.

30. **ДАБВ.** Ф. 1. Воп. 9. Спр. 616. Арк. 58 адв.

31. **Вабішчэвіч, А. М.** Нацыянальна-культурнае жыццё Заходняй Беларусі ... С. 240.

32. **Lidos krašto lietuviai : monografija.** 2 tomai. Kaunas : Poligrafija ir informatika, 2002. L. 149.

33. **Rocznik Tatarski.** Wilno, 1932. T. 1. S. 322 ; **Miśkiewicz, A.** Tatarzy polscy 1918–1939. Życie społeczno-kulturalne i religijne / A. Miśkiewicz. Warszawa : PWN, 1990. S. 110.

34. **ДАБВ.** Ф. 1. Воп. 10. Спр. 627. Арк. 27, 73, 92.